

ЛИСТИ МИКОЛИ МАКАРЕНКА ДО ДАНИЛА Й ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКИХ

Ірина Ходак

Епістолярна спадщина М. Макаренка, як і багатьох інших діячів вітчизняної культури першої третини минулого століття, ще не систематизована, хоча протягом останніх двох десятиліть до цього важливого джерела неодноразово зверталися дослідники життя й наукової діяльності вченого. Так, приміром, В. Граб привернув увагу до листа М. Макаренка, адресованого Б. Петрі¹, а Д. Макаренко опублікував 16 листів ученого до В. Хвойки (9 одиниць), В. Данилевича (1 одиниця), М. Петрова (2 одиниці), Д. Багалія (2 одиниці), А. Кримського (1 одиниця), О. Грушевського (1 одиниця), які йому вдалося розшукати у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ) та Науковому архіві Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ)². При цьому автор останньої публікації висловив надію, що згодом обсяг епістолярної спадщини науковця буде розширено³. Частково це зробили С. Щавельов, який опублікував п'ять листів М. Макаренка до Д. Самоквасова, та сам Д. Макаренко, який поповнив уже відому епістолярію науковця листами, адресованими М. Семенчику (2 одиниці), Роменському окружному музею (2 одиниці), Українській академії наук (1 одиниця)⁴. Нині публікуємо шість листів М. Макаренка до відомих дослідників української культури – братів Данила та Вадима Щербаківських⁵.

Особливо тісні стосунки пов'язували М. Макаренка з Д. Щербаківським упродовж восьми років: з часу переїзду М. Макаренка до Києва навесні 1919 р. до трагічної загибелі Д. Щербаківського влітку 1927 р. Інтереси дослідників перетиналися як у музеїній, так і пам'яткоохоронній та власне науково-дослідній сферах. З-поміж численних товариств, комісій, комітетів та інших інституцій, в яких вони співпрацювали, варто виокремити секцію мистецтв Українського наукового товариства в Києві (далі – УНТ)⁶, яка з 1921 р. входила до складу пер-

шого відділу Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), та Всеукраїнський археологічний комітет (далі – ВУАК), що здійснював наукове керівництво археологічними, мистецтвознавчими дослідженнями та питаннями охорони пам'яток.

Чотири листи М. Макаренка до Д. Щербаківського виявлено в особовому фонді адресата, що зберігається в НА ІА НАНУ. Перший із них був відправлений М. Макаренком з Ромен⁷ до Києва 2 квітня 1919 р. після того, як йому надійшло запрошення очолити археологічну секцію Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва й старовини. Він містить цінні відомості про обставини, за яких М. Макаренко перевівся до Києва, а також яскраво характеризує умови, в яких відбувалося тодішнє українське культурне життя. Наступні три листи, датовані 8, 14 та 16 жовтня 1920 р., стосуються спільної роботи М. Макаренка й Д. Щербаківського в секції мистецтв УНТ, зокрема, налагодження видавничої діяльності.

Створення окремої секції мистецтв ініціювала група членів УНТ влітку 1918 р. з метою організації систематичного дослідження пам'яток вітчизняного мистецтва⁸. У заявлі, направленій 29 серпня 1918 р. до Ради УНТ, Г. Павлуцький, Д. Антонович, П. Зайцев, В. Модзалевський, Д. Щербаківський та В. Прокопович передусім наголосили на критичному стані справ у мистецтвознавчій сфері: “Сучасний стан науки про українське мистецтво не відповідає ні тому інтересові до нього, який так глибоко захопив громадянство, ні цінності тих скарбів мистецтва, що зібрані за останні десятиліття по українських музеях і безліччю розкидані по всій широкій території України. Скілька десятків наукових дослідів тільки почали освітлювати деякі питання історії нашого мистецтва; цілі галузі[,] цілі доби його лишаються зовсім не розробленими, навіть матеріям для них не зібраний. Досить сказати, що українська наука десяток років тому назад вже мала

загальну “історію України”, мала “історію української літератури”, а ще й досі не має жадної, хочаб популярної, “історії українського мистецтва”⁹. Одним із чинників такого стану справ автори заяви називали розрізненість науковців, внаслідок чого вони були позбавлені можливості мати фахове періодичне видання та публікувати окремі праці. “Нова секція, про яку йде мова, – зазначалося в заяві, – мала би на меті влаштовувати відчiti, видавати студiї по історiї українського мистецтва i особливо – матерiали, систематично пiдiбранi по архiвах, музеях i рiжких збiрках старовини. Крiм того, нова секцiя має також своїm завданням згрутувати навколо себе тих небагатьох людей, що тепер працюють окремо в обсязi історiї нашого мистецтва, а також пiдiбрати, привабити й виховати молодi сили, якi бi надалi працювали над студiюванням нашого минулого в цьому напрямковi”¹⁰.

Рада УНТ 15 вересня 1918 р. пристала до пропозицiї iнiцiативної групи, а 20 вересня вiдбулося органiзацiйне засiдання секцiї мистецтв, в якому взяли участь Д. Антонович, С. Гiляров, В. Данилевич, В. Козловська, В. Модзalевський та Д. Щербакiвський. На засiданнi було сформовано персональний склад секцiї, обрано керiвництво (голова – Д. Антонович, секретар – Д. Щербакiвський)¹¹, визначено головнi напрямки дiяльностi¹². Пiсля того, як 30 травня 1919 р. президiя секцiї (голова – Г. Павлуцький, товариш голови – В. Модзalевський, секретар – Д. Щербакiвський) склала повноваження через обтяженнiсть iншими справами, головою секцiї було обрано М. Макаренка, секретарем – Ф. Ернста¹³.

Основна робота членiв секцiї концентрувалася в семи комiсiях – бiблiографiчнiй, збирання архiвних матерiалiв з історiї українського мистецтва, термiнологiчнiй, лекцiйно-експкурсiйнiй, реєстрацiйнiй, складання словника дiячiв українського мистецтва, видавничий¹⁴. Крiм того, секцiя влаштовувала прилюднi засiдання, на яких виголошувались науковi доповiдi, серед них – “Iкоnографiя українського iконостаса” С. Таранушенка, “Вавельський тетраконх” Й. Пеленського, “Шклянi гути на Чернiгiвщинi” В. Модзalевського, “Українське будiвництво

домонгольської доби” Г. Павлуцького, “Виноградна лоза як євхаристичний символ в українському iконописi” Д. Щербакiвського тощо¹⁵. 1921 р. секцiї мистецтв, попри економiчну розrуху в країнi, вдалося видати перший збiрник, до якого увiйшли розвiдки iї членiв, а також цiннi хронiкальнi замiтки та некрологи. Його редакгуванням на початковому етапi займався М. Макаренкo, а згодом редакцiйну i органiзацiйну роботу практично повнiстю перебрав на себе Д. Щербакiвський¹⁶.

Пiсля об'єднання УНТ i ВУАН секцiя мистецтв увiйшла до Археологiчної комiсiї академiї. Однак через порушення автономностi роботи невдовзi iї членi залишили комiсiю, надалi секцiя мистецтв працювала при першому вiддiлi ВУАН. В iї структурi в серединi 1920-х рокiв¹⁷ функцiонувало чотири комiсiї: 1) дослiдження художнiх цiнностей, вилучених з церков i молитовних будiнкiв України; 2) термiнологiчнi словникi з мистецтва; 3) реєстрацiї пам'яток мистецтва; 4) видавнича¹⁸.

Робота секцiї мистецтв у серединi 1920-х рокiв була тiсно пов'язана з дiяльнiстю ВУАКу, в складi якого 1925 р. розпочав роботу мистецький вiддiл на чолi з Д. Щербакiвським. М. Макаренкo¹⁹ брав активну участь у роботi як комiтету загалом, так i його комiсiй i вiддiлiв, зокрема, очолював комiсiю студiювання пам'яток монументального малярства, що працювала в складi мистецького вiддiлу²⁰.

Як представники ВУАКу Д. Щербакiвський i М. Макаренкo входили до складу реставрацiйної комiсiї, що виконувала функцiї науково-консультативного органу реставрацiйної майстернi, створеної 1924 р. при Музеї культиv та побуту²¹. За дорученням комiсiї дослiдники розробили iнструкцiю з реставрацiї тканин i шиття, що орiєнтувала музейникiв на превентивнi заходи²².

М. Макаренкo уважно стежив i за музейною роботою колегi. Упродовж 1920-х рокiв вiн опублiкував кiлька рецензiй на виставки Всеукраїнського iсторичного музею iм. Т. Шевченка, спiворганiзатором яких був Д. Щербакiвський, зокрема на виставку “Український портрет XVII–XX ст.”²³ та виставку творiв Г. Нарбутa²⁴. Схвально оцiнив-

ши обидві імпрези, М. Макаренко водночас порушив актуальне донині питання доцільноті проведення тимчасових виставок на місці постійної музейної експозиції²⁵: “Згадавши про помешкання, не можу тут-же не відзначити того сумного явища, що помешкання музею ні в якому разі і ніколи не може бути виставочним помешканням. Переносити музейні експонати, щоб улаштовати виставку, з одного помешкання в друге, робити з нього “свалку” і знов розставляти по залах – такої техніки не знає ні одна музейна дисципліна. Пора кінчiti з цим, щоб урятувати [від] псування та биття музейн[о]го майна. Виставкам, хоч які вони бажані, не місце в музейних залах, де повно експонатів”²⁶.

М. Макаренко болісно сприйняв самоубство Д. Щербаківського. Він виступив з промовою на похороні колеги 11 червня 1927 р., що згодом стало підставою для звинувачення в антирадянській діяльності не лише промовця, але й тих, хто чув його виступ, однак не доповів у ГПУ²⁷. С. Терещенко, директорка Звенигородського музею, так згадувала про цю промову на допитах в НКВД 1930 р.: “Макаренко говорив коротко, але дуже сердито махав до мертвого кулаками. Хоча він і обережно говорив, але в словах було чути нарікання на владу. Я добре не чула, але щось таке уловила, що “До чого ми дожили. Музей, які віками будувалися, мусіли б загинуть, але дорогий друже Даниле, ти своєю смерттю спас руйнування музеїв”²⁸.

Наприкінці червня 1927 р. М. Макаренко разом з 78 іншими діячами української науки та культури підписав колективний лист до редакції газети “Пролетарська правда”, в якому було висунуто вимогу проведення громадського й кримінального розслідування самогубства Д. Щербаківського, а також унеможливлення подібних ситуацій у майбутньому²⁹. Попри чітко окреслену позицію М. Макаренка щодо загибелі колеги, архівні матеріали дають підстави припустити, що влада розглядала можливість використати його для дискредитації фахових здібностей

загиблого вченого. Матеріал із заголовком “Интервью с профессором Макаренко / “Абсолютная правда” № 150 от 7/VII-1927 г. /”, що зберігся в архіві П. Потоцького³⁰, очевидно, готувався владою як реакція на колективний лист київських науковців до газети “Пролетарська правда”, але з якихось міркувань не був використаний³¹.

Якщо з Д. Щербаківським М. Макаренка передусім поєднували спільні інтереси у сфері історії мистецтва, то зі старшим братом дослідника – Вадимом – археологічна проблематика. Навіть після виїзду В. Щербаківського за кордон навесні 1922 р. київський колега продовжував стежити за його науковими працями, 1925 р. опублікував рецензію на його розвідку “Мальована неолітична кераміка на Полтавщині”³².

Листи М. Макаренка до В. Щербаківського зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, в особовому фонді адресата³³, який після завершення Другої світової війни у складі архівів еміграційних установ було вивезено з Праги до СРСР як “дарунок чехословацького уряду”³⁴. Обидві поштові картки, датовані відповідно 1 січня та 3 березня 1929 р., написані вже після трагічної загибелі Д. Щербаківського.

У першому листі М. Макаренко досить критично висловлюється щодо роз’єднання на дві частини композиції Лукаса Кранаха Старшого “Адам і Єва” з колекції Музею мистецтв ВУАН (нині – Музей мистецтв ім. Б. і В. Ханенків), а в другому – переважно інформує про ситуацію, що склалася на той час у ВУАКу. Крім того, обидва листи містять відомості про обмін літературою між науковцями, додаючи цікавий матеріал до проблеми цензури в СРСР. Поштові картки М. Макаренка належать до числа останніх звісток, які В. Щербаківський отримував безпосередньо з батьківщини, позаяк після розгортання процесу Спілки визволення України він був вимушений припинити листування з українськими колегами, боячись накликати на них підозри каральних органів³⁵.

1. Лист М. Макаренка до Д. [Щербаківського] з Ромен до Києва³⁶. 2 квітня 1919 р. (НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 168/М-607).

2/IV 1919.

Многоуважаемый Данило Михайлович

Три дня тому назад получил я телеграфное предложение Всеукраинского комитета охраны памятников³⁷ принять на себя заведывание археологическим отделом комитета. На нем есть Ваша подпись, поэтому беспокою Вас следующим: будьте любезны и добры[,] передайте всем подписавшим мою благодарность, мое согласие на принятие этих обязанностей, а за тем [-] мою просьбу прислать мне разрешение на выезд из Ромны, проезд по жел.[езной] дороге до Киева и въезд в него, т.[ак] к.[ак] из Ромны дают разрешение на проезд по жел.[езной] дор.[оге] лицам[,] едущим по правительенным нуждам[,] а въезд в Киев[,] как слыхал я[,] воспрещен частным лицам. Вчера я отправил председателю Дадикуну³⁸ телеграмму, но[,] не будучи уверен в том[,] что она дойдет по назначению, сегодня одновременно с этим пишу ему письмо (заказное), которое также неуверен будет ли получено. Решаюсь поэтому беспокоить Вас настоящей просьбой. Телеграммы у нас на телеграфе не принимают от частных лиц[,] и мне стояло больших хлопот сдать только вчера телеграмму без гарантій[,] что она дойдет.

Ваш НМакаренко

Ромны[,] до востребования[,] или лучше: Ромны, Засулье, дом Шеремета, мне[.]

2. Лист М. Макаренка до Д. [Щербаківського] з Києва в Київ. 8 жовтня 1920 р. (НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 168/М-594).

Високоповажний Данило Михайлович!

На превеликий жаль[,] не можу я бути користним поки що ні за для яких справ. Відразу ж після приїзду я захворів, і чим далі тим гірше і гірше. Сьогодні був у мене лікарь, який дуже радив зовсім не ходити, радив зробити рентгенівський знімок, по якому видно буде[,] що далі робити. Може[,] приайдеться лягти в лікарню. Поки що си[д]жу дома і трудно навіть вийти пообідати. Дуже жалкую[,] що приїхав, бо чого гарного - ще з голоду пропадеш і мавше гроши в кишенні. - Хотів би я передати на час своєї хвороби всі справи по Н.[ауковому] Тов.[ариству] вам.

Треба дійсно яко мога скоріше зъорганізувати гуманітарний відділ. З приводу цього балакав я з Кримським³⁹, Грушевським⁴⁰ і Дані-

левичем⁴¹. На першому загальному зібрannі відділу хотілось би прочитати ряд докладів[,] присвячених пам'ятні В.Л. Модзалевського⁴². Здається[,] за для таких пам'ятних спомин[ів] матеріал знайдеться. – Спитайте Эрнста⁴³[,] чи одержував він оповістку з приводу друкарні і замовлень в неї праць⁴⁴. Там вже о [нерозбірливо. – I. X.] я знаю[,] що друкарня занята на цілий рік вперед природниками[,] і нам ніби то нема міста: було розіслано оголошення – я між іншим його не одержав – 30-го / IX, в якому просили надіслати відомості[,] яка секція що має друкувати. А на другий день природники вже доставили праць для друку стільки, що як підрахували – це діло було при мені – то виявилось[,] що вже тими працями друкарня буде зайнята цілий рік. Треба додати[,] що по якісь, мені невідомі[й] постанові, друкуються праці по черзі їх заявлення. Папір[,] надісланий до Н.[аукового] Т.[овариства][.] я бачив – він не худий. Але як на йому друкувати[,] коли приайдеться додруковувати на другому?

Будь ласка[,] сходіть в неділю на засіданнє Ради. Надсилаю Вам повістку.

Ваш ММакаренко

8/X. 1920.

Паньківська[,] 7[,] пом. 1.

P.S. Повідоміть мене[,] будь ласка, як що буде змога[,] що було на Раді. ММ

3. Лист М. Макаренка до Д. [Щербаківського] з Києва в Київ. 14 жовтня 1920 р. (НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 168/М-606).

Високоповажний Данило Михайлович!

Дуже прохаю Вас бути моим заступником на засіданні Секції в неділю, а рівно і на спільному засіданні секцій гуманітарного відділу, бо я ледві чі буду мати змогу так далеко ходити.

Ніяк не згоден я подати свій голос на голову за того чоловіка[,] що ви пропонували прошлій раз. Без всяких бажань зробити пріємність вам[,] гадав би[,] що назвавши ваше прізвіще[,] я був би близче до істини[,] ніж чіє[-] нибудь інше прізвіще.

Зараз мав розмову з Грушевським⁴⁵[,] який ні в якому разі не хоче змінити свої часи принципово тільки тому[,] що він призначив свої часи раніш[,] чім остальні секції[.] "Нехай, каже, пересовують[ь] всі засідання інші, а я свої змінити не можу". З тим і пішов. Не [нерозбірливо. – I. X.], а чорт з ним!

Ваш ММакаренко

14 /X. 1920.

4. Лист М. Макаренка до Д. [Щербаківського] з Києва в Київ. 16 жовтня 1920 р. (НА ІА НАНУ, ф. 9. од. зб. 168/М-605).

16 /Х 1920.

Вельмиповажний Данило Михайлович

Дуже прохаю вас бути моїм заступником на засіданні секції мистецтв. Сам я[,] на превеликий мій жаль[,] ніяк не можу бути. Си[д]жу дома, ще не хо[д]жу.

Одержані Ви мої листа[,] який я направив до вас через Наукове Товариство?

Ваш ММакар[енко]

5. Лист М. Макаренка до В. Щербаківського з Києва в Прагу. 1 січня 1929 р. (ЦДАВОВ України, ф. 3864, оп. 1, од. зб. 46, арк. 120–120 зв.)

7 /I.29. Київ.

Вельмишановний Вадим Михайлович!

Підняв клопотаннє перед “окрілом” про дозвіл переслати вам потрібні вам книжки. Бо пересилати вільно ми маємо право лише видання[,] що вийшли після 1922 року. До того не лише за дозволом. Посилаю поки що де що з своїх, собі вже добуду. Але каталог Самоквасова⁴⁶ треба заждать. Поки роздобуду. Що ж торкаєт[ь]ся оплати за них[,] то це – дурниця. Коли будете мати змогу звичайно[,] перешліте книжок, ніяк не гроши. Мені[,] наприклад[,] потрібна книжка Fr. Rathgen'a: Die Konservierung von Altertumsfunden (В серії: Handbuchen der staatl. Museen zu Berlin... Виданнє Walt de Gruyter. 1926 року Dritte... auflage). – У нас – новина з скандалом одночасово: знайшли в церкви на Подолі велечезну картину Адам та Єва підпису (?) Луки Кранаха⁴⁷. Довго вона валялася в складі “мусора” в Лаврському Музєєві, нарешті зрозуміли, вичистили іє по розпорядженню С. Гилярова⁴⁸

розпиляли на дві картини, тому що так[,] по його розумінню[,] краще можна оглядати⁴⁹, – так-чином з одного Кранаха у нас два. Позор!... Таке розуміння у нас музеїної справи. – З своєю працею, доведет[ь]ся трохе заждать, поки звільнюсь від дрібниць. За хворобу запустив свои справи.

Щиро ваш ММакар[енко]

6. Лист М. Макаренка до В. Щербаківського з Києва в Прагу. 16 березня 1929 р. (ЦДАВОВ України, ф. 3864, оп. 1, од. зб. 46, арк. 121–121 зв.)

Київ 16 /III 1929.

Вельмишановний Вадим Михайлович!

Одержані ваши листи й книжку Стоцького. Дуже[,] дуже вдячний. Звичайно[,] про Ратген'a турбуватись не слід. Коли буде змога мені переслати туди гроши, що зараз нам заборонено, то я випишу її собі. Коли ж вам попадет[ь]ся даром – буду вдячним. – Рудинський⁵⁰[,] як Ви знаєте[,] відповідає лише тоді[,] коли йому потрібно. Він уже втік з Арх. [еологічного] Комітета, але ж я зовсім, а він ще бере участь в роботах цієї клоаки. Особливо теперъ[,] коли справу яко секретарь веде така чинуша як Курінний⁵¹[,] там наукової роботи не буде, а буде розведена канцелярія, писаннє паперів і т. д. Словом[,] на папері буде гарно. Моя робота про Мордв.[инівський] курган затримуєт[ь]ся дрібними працями з[-]за шматка хліба. Все збираюсь засісти[,] аби переробити, а де що знов написати⁵². – Цими днями надішлю вам свій “Чернігівський Спас”⁵³. Може[,] де[-]небудь надрукуєте про неї пару слів. Хоть би виляли. – Друкую[,] крім того[,] “Українська графіка”⁵⁴. Тут буде біля 200 клише. Остання [-] за шматок хліба. Перша – нікопійки.

Щиро Ваш ММакаренко. Левашівська[,] 17.

¹Граб В. Дело Н. Е. Макаренко // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. – Суми; Ромни, 1990. – С. 29–31.

²Макаренко Д. Епістолярна спадщина М. О. Макаренка // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 101–108.

³Там само. – С. 101–102.

⁴Щавельов С. П. Українська археологія в листуванні Д. Я. Самоквасова // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 125–127; Макаренко Д. Шлях до храму. – К., 2006. – С. 91–108.

⁵Коротко зміст двох листів М. Макаренка до В. Щербаківського переповів В. Ульяновський (див.: Ульяновський В. Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини // Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліко-

вані праці / Упорядкування, вступна стаття В. Ульяновського; додатки П. Герчанівської, В. Ульяновського. – К., 1995. – С. 64).

⁶Про діяльність секції мистецтв УНТ та її роль у налагодженні мистецтвознавчих досліджень див.: Афанасьев В. 1. Джерело // Культура і життя. – 1998. – 21 жовтня. – № 42 (3901). – С. 3; Його ж. 2. Джерело // Культура і життя. – 1998. – 4 листопада. – № 44 (3903). – С. 2.

⁷У 1927 р. у листі до Б. Петрі М. Макаренко так згадував про свій переїзд з Петрограда до Києва: “В 1919 году я выехал из СПБ, в командировку на Украину. Тут меня захватило движение – украинизация. Вы знаете, я сам украинец. Казалось тогда, что действительно я могу быть полезным родине.

ПОСТАТІ. НАУКОВА СПАДЩИНА. АРХІВ. СПОГАДИ

Не подавая в отставку в Эрмитаже, я просто после окончания времени командировки, остался здесь." (цит. за: *Макаренко Д.*, Шлях до храму... – С. 104).

⁸ Онопрієнко В., Ресент О., Щербань Т. Українське наукове товариство: 1907–1921 роки. – К., 1998. – С. 102–103.

⁹ IP НБУВ, ф. 10, од. зб. 31627, арк. 1.

¹⁰ Там само. – Арк. 1 зв.

¹¹ 13 жовтня 1918 р. головою секції мистецтв було обрано Г. Павлуцького, товаришем голови – В. Модзалевського (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв Укр.[аїнського] Наукового Т-[оварист]ва в Київі // Збірник Секції мистецтв [Українського Наукового Товариства] / За ред. М. Макаренка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста. – К., 1921. – Зб. 1. – С. 155).

¹² Там само. – С. 154–155.

¹³ Там само. – С. 156.

¹⁴ Там само. – С. 161.

¹⁵ Там само. – С. 154–164.

¹⁶ Ернст Ф. Данило Михайлович Щербаківський. (Пам'яті дослідника) // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1. – С. 131.

¹⁷ З 9 жовтня 1922 р. секцію мистецтв очолював академік О. Новицький (див.: Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали / Упорядники В. Шмельов, В. Кучмаренко, О. Луговський, Н. Монастирецька, Л. Стрельська. – К., 1993. – С. 337).

¹⁸ IP НБУВ, ф. 279, од. зб. 1, арк. 3–3 зв.; Звідомлення Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923 й рік // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1924. – Кн. 4. – С. 321.

¹⁹ М. Макаренко разом із Д. Щербаківським, П. Курінним, В. Осьмаком був затверджений дійсним членом ВУАКу 12 червня 1924 р. (див.: *Нестуля С.* Становлення Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років). – Полтава, 1997. – С. 12).

²⁰ Там само. – С. 43.

²¹ Курінний П. Три роки праці реставраційної майстерні лаврського музею культів та побуту над консервацією та реставрацією музеїних збірок (1924–1927) // Український музей. – К., 1927. – Зб. 1. – С. 160; Тимченко Т. Київська школа реставрації станкового малярства (1920–1930 рр.) // Пам'ятки України: історія та культура. – 2001. – Ч. 4. – С. 50.

²² IP НБУВ, ф. 279, од. зб. 836, арк. 4–4 зв.; опубліковано: Тимченко Т. Зазнач. праця. – С. 66.

²³ М[акарен]ко М. Виставка українського портрету // Життя й революція. – 1925. – № 6–7. – С. 110–111.

²⁴ Макаренко М. Виставка творів Нарбута // Глобус. – 1926. – № 21. – С. 411–413.

²⁵ У 1920-х роках Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, окрім відділу археології частково відділу "Старий Київ", не мав постійної експозиції. Натомість тут було організовано низку великих тематичних виставок, серед яких – виставки виробів Межигірської фабрики, українських килимів, портретного малярства XVII–XX ст., творів Г. Нарбута,

"Тарас Шевченко на тлі доби" та українського малярства XVII–XX ст.

²⁶ Макаренко М. Виставка творів Нарбута... – С. 413.

²⁷ С. Білокінь звернув увагу на те, що 27 червня 1927 р. представник Укрнауки в Києві Л. Левитський доповів про зміст промови М. Макаренка в ГПУ (див.: *Білокінь С.* Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. – К., 2006. – С. 135).

²⁸ Терещенко С. Додаткові покази до протоколів слідства / Вступне слово та публікація Л. Власюк, Л. Лихач // Родовід. – 1994. – Ч. 7. – С. 83.

²⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, од. зб. 61278 фп, арк. 31–34; IP НБУВ, ф. 10, од. зб. 17238, арк. 1–2 зв. Опубліковано: Репресоване краєзнавство: 20–30-і роки. – К., 1991. – С. 412–414. Текст листа, що зберігся в слідчій справі М. Макаренка, також привернув увагу В. Граб (див.: *Граб В.* Зазнач. праця. – С. 29–31).

³⁰ Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 2213, оп. 1, од. зб. 117, арк. 1–6.

³¹ Прикметно, що вже 9 липня 1927 р. на пленумі центрального бюро спілки наукових робітників у Харкові з партійною візією причин самогубства Д. Щербаківського та критикою колективного листа вчених до "Пролетарської правди" виступив народний комісар освіти М. Скрипник. Стандартні повідомлення РАТАУ про цей виступ одразу з'явилися в багатьох газетах (приміром, див.: Тов.[ариш] Скрипник про смерть проф.[есора] Щербаківського // Пролетарська правда. – 1927. – 10 липня. – № 154. – С. 5), а значно пізніше було опубліковано виступ наркома (див.: *Скрипник М.* Про події в історичному музеї ім. Шевченка в Київі (з промови на пленумі ЦБ наукових робітників) // Пролетарська правда. – 1927. – 21 серпня. – № 180. – С. 5).

³² Макаренко М. [Рец.] Проф.[есор] Вадим Щербаківський. Мальована неолітична керамика на Полтавщині. З додатком щоденних розкопів. (Науковий збірник Українського Університету в Празі. Т. 1. Прага. Наклад Українського Університету в Празі, 1923) // Україна. – 1925. – Кн. 6. – С. 129–130.

³³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф. 3864.

³⁴ Грімстед Кеннеді П., Борjak Г. Доля скарбів української культури під час другої світової війни: винищенння архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991. – С. 24–25. Зауважимо, що значна частина особового фонду В. Щербаківського залишилася в Празі, нині зберігається серед матеріалів фонду "Український музей" (ф. 1252) в Державному історичному архіві в Празі (детальніше див.: *Франко О.* Архів Вадима Щербаківського у Празі // 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва / Збірник наукових праць за редакцією д-ра мистецтвознавства М. Селівачова. – К., 2002. – С. 43–52).

³⁵ Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. – Лондон, 1954. – С. 46.

³⁶ Усі листи друкуються за автографами зі збереженням правопису оригіналів, осучаснено лише написання окремих літер (“–”/“е” та “і”/“и” в листі російською та “е”/“є” в листах українською мовою).

³⁷ Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва й старовини (ВУКОПМІС), створений навесні 1919 р. більшовиками, перебрав на себе питання, якими раніше опікувався Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва, згодом – відділ охорони пам'яток Генерального секретарства народної освіти.

³⁸ За свідченнями Ф. Ернста, одним із “пам'ятників” двомісячної діяльності Дадикіна стала фактична ліквідація Української державної академії мистецтва, до якої він вдався після відмови Г. Нарбута, ректора академії, обрати до числа професорів приятеля Дадикіна М. Ярушка (див.: Ернст Ф. Георгій Нарбут. Життя й творчість // Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. – К., 1926. – С. 75). Г. Нарбут виконав малюнок тушшю “Св. Георгій побиває Дадикіна”, який було вкладено до “Діаріуша” (див.: Науковий архів Національного художнього музею України, оп. 1 (з 1918 р.), од. зб. 48, арк. 9). Значно пізніше С. Таранущенко зазначив: “Дадикін – уголовник, злодій” (див.: Білокінь С. Сторінками загиблого “Діаріуша” // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – Ч. 1. – С. 53).

³⁹ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) – сходознавець, історик української мови та літератури, мовознавець, письменник. Академік і неодмінний секретар ВУАН, голова історично-філологічного відділу ВУАН, директор Інституту української наукової мови. Дійсний член УНТ з 22 жовтня 1907 р. (див.: Хроніка Українського Наукового Товариства в Київі // Записки Українського Наукового Товариства в Київі. – К., 1908. – Кн. 1. – С. 151), голова філологічної секції УНТ з 14 квітня 1920 р. (див.: Онопрієнко В., Реент О., Щербань Т. Зазнач. праця. – С. 102). Д. Макаренком опубліковано лист М. Макаренка до А. Кримського 1920 р. (див.: Макаренко Д. Епістолярна спадщина М. О. Макаренка... – С. 107).

⁴⁰ Грушевський Олександр Сергійович (1877–1943) – історик, літературознавець, етнограф. У 1920-х рр. керував роботою історико-етнографічної комісії історичної секції ВУАН. Дійсний член УНТ з 1907 р. На першому (організаційному) засіданні секції мистецтв УНТ обраний її членом (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 154). Д. Макаренком опубліковано лист М. Макаренка до О. Грушевського 1928 р. (див.: Макаренко Д. Епістолярна спадщина М. О. Макаренка... – С. 107–108).

⁴¹ Данилевич Василь Юхимович (1872–1935) – історик, археолог. Дійсний член УНТ. На першому (організаційному) засіданні обраний членом секції мистецтв УНТ (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 154), з 7 лютого 1920 р. – керівник термінологічної комісії секції (див.: Там само. – С. 161). Д. Макаренком опубліковано лист М. Макаренка до В. Данилевича 1913 р. (див.: Макаренко Д. Є. Епістолярна спадщина М. О. Макаренка... – С. 106).

⁴² Модзалевський Вадим Львович (1882–1920) – історик, генеалог, архівіст. Дійсний член УНТ з 14 вересня 1907 р. (див.: Хроніка Українського Наукового Товариства в Київі... – С. 150–151). Один із ініціаторів та організаторів секції мистецтв УНТ (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 154), товариш голови секції з 13 жовтня 1918 р. до 30 травня 1919 р. та з 18 січня 1920 р. (див.: Там само. – С. 155, 156, 160), голова комісії зі збирання архівних матеріалів з українського мистецтва (Там само. – С. 161). Помер у Києві 3 серпня 1920 р. За свідченнями І. Матяш, на відкритому спільному засіданні Архівної ради УАН та Історичного товариства Нестора-літописця, що відбулося 3 серпня 1921 р. до роковин з дня смерті В. Модзалевського, Д. Щербаківський виступив з доповіддю “Праці В. Л. Модзалевського по історії українського письменства” (див.: Матяш І. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 49). Гадаємо, тут допущено описку, очевидно, доповідь Д. Щербаківського стосувалася праць В. Модзалевського з історії українського мистецтва, але з'ясувати питання поки не вдалося, позаяк джерело, на яке покликається дослідниця, не містить жодної інформації про загадане засідання. Д. Щербаківський також доклав чимало зусиль для посмертного видання праці В. Модзалевського “Гути на Чернігівщині” (К., 1926) (див.: Ернст Ф. Данило Михайлович Щербаківський (Пам'ятки дослідника)... – С. 135).

⁴³ Ернст Федір Людвігович (1891–1942) – історик мистецтва, музейник, пам'яткохоронець. З 30 травня 1919 р. – секретар секції мистецтв (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 156), з 7 лютого 1920 р. – керівник комісії зі складання словника діячів українського мистецтва (Там само. – С. 161).

⁴⁴ Ще на організаційному засіданні секції мистецтв одним із її основних завдань визначили видання записок секції та капітальних праць у серії “Monumenta artis Ukrainae” (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 155). На засіданні 7 лютого 1920 р. обрали редакційну колегію збірників секції мистецтв у складі М. Макаренка, В. Модзалевського (після його смерті до колегії ввійшов Ф. Ернст), Д. Щербаківського (Там само. – С. 161), 22 лютого 1920 р. ухвалили програму видання збірників, а також доручили М. Макаренку провести переговори з Всевидатом (Там само).

⁴⁵ Ідеться про Олександра Сергійовича Грушевського.

⁴⁶ Самоквасов Дмитро Якович (1843–1911) – правник, архівіст, археолог. Про археологічний аспект діяльності Д. Самоквасова, зокрема, див.: Щавельов С. Д. Я. Самоквасов: заповіт археолога // Археологія. – 1991. – № 1. – С. 98–108; Його ж. Д. Я. Самоквасов – історик, археолог, архівіст // Вопросы истории. – 1993. – № 3. – С. 177–183; Його ж. Українська археологія в листуванні Д. Я. Самоквасова // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 115–131.

⁴⁷ Композицію “Адам і Єва” виявив під сходами, що вели на дзвіницю Троїцької церкви на Василь-

ківській вулиці в Києві, співробітник Всеукраїнського музеюного містечка В. Іщенко в червні 1927 р. (детальніше див.: *Білокінь С. Паралельна історія УРСР. Большевики і українська культурна спадщина // Перші читання пам'яті М.Ф. Біляшівського. Матеріали наукової конференції 22 червня 2005 року.* – К., 2006. – С. 142–143).

⁴⁸ Гіляров Сергій Олексійович (1887–1946) – мистецтвознавець. З 1919 р. працював у Музеї мистецтв УАН (ВУАН), з 1923 – вчений секретар, з 1926 – заступник директора і зберігач музею (див.: *Крутенко Н. Сергій Гіляров // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – Ч. 1. – С. 99.*) У 1928 р. на прохання крайового інспектора з охорони пам'яток культури Ф. Ернста С. Гіляров оглянув композицію “Адам і Єва”, яку антиквар С. Глеваський-Гольдфарб відібрав у Всеукраїнському музеюному містечку з метою продажу. Дослідник одразу визначив, що твір є роботою Лукаса Кранаха Старшого чи його школи, після чого пам'ятка поповнила колекцію Музею мистецтв ВУАН. С. Гіляров подав інформацію про надбання музею до газети (див.: *Нові придання Музею мистецтва ВУАН // Пролетарська правда. – 1928. – 14 червня. – № 136. – С. 4*), а згодом – 3 січня 1929 р. – виступив з доповіддю про пам'ятку на прилюдних зборах Музею мистецтв ВУАН. Невдовзі доповідь було видано (див.: *Гіляров С. Новознайдений твір Кранаха в Музеї мистецтва Всеукраїнської академії наук. – К., 1929.*) Також дослідник опублікував твір у каталогі експонатів Музею мистецтв ВУАН (див.: *Музей мистецтв Всеукраїнської академії наук: Каталог картин / Склав С. Гіляров. – К., 1931. – С. 10, 54. – Т. XLVII*), але це не убезпечило його від продажу за кордон (див.: *Соловей О. Довкола шедевру Лукаса Кранаха Старшого // Пам'ятки України. – 1994. – Ч. 1–2. – С. 106–108*).

⁴⁹ У процесі реставрації, яку здійснив восени 1928 р. художник-реставратор Картинної галереї (нині – Київський музей російського мистецтва) Т. Дець, твір розділили на дві окремі композиції – “Адам” і “Єва”. Мотивацію доцільності розмежування композиції “Адам і Єва” С. Гіляров виклав у згаданій праці (див.: *Гіляров С. Новознайдений твір Кранаха... – С. 6–8*).

⁵⁰ Рудинський Михайло Якович (1887–1958) – археолог, історик, мистецтвознавець, етнограф. У 1917–1924 рр. працював у Полтаві. Разом із В. Щербаківським долучився до створення Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині (1918), Полтавського державного університету (1918) та інших, а також до роботи колишнього музею Полтавського губернського земства. З 1919 р. М. Рудинський завідував Картинною галереєю, в 1922 р. (після від'їзду В. Щербаківського) очолив археологічний відділ музею, а невдовзі був призначений директором Центрального пролетарського музею Полтавщини. У 1924 р. обраний дійсним членом ВУАКу, в 1925–1928 роках – вчений секретар комітету (зокрема, див.: *Граб В., Супруненко О. Доля Ми-*

хайла Рудинського // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 91–100; *Нестуля О. Михайло Якович Рудинський // Зневажена Клю: Збірник статей.* – К., 2005. – С. 404–412).

⁵¹ Курінний Петро Петрович (1894–1972) – історик, археолог, музейник. Учень Д. Щербаківського. З 1924 р. – директор Музею культив і побуту (з 1926 р. – Всеукраїнське музейне містечко), дійсний член ВУАКу. Після складання М. Рудинським обов'язків вченого секретаря комітету став його наступником. У доповіді про роботу ВУАКу в 1918–1932 роках, з якою П. Курінний виступив на пленумі комітету 14 квітня 1932 р., містилися різкі оцінки праці М. Рудинського та М. Макаренка (див.: *Макаренко Д. Микола Омелянович Макаренко. – К., 1992. – С. 55*). П. Курінний – автор низки розвідок про діячів української науки, зокрема братів Щербаківських (див.: *Курінний П. Життя й наукова діяльність Данила Михайловича Щербаківського // Пролетарська правда. – 1927. – 12 червня. – № 131. – С. 5; Його ж. Заслужений професор і ректор Українського Вільного Університету Вадим Щербаківський (з нагоди 70 років життя). – Женева, 1947; Його ж. Вінок на могилу Д. Щербаківського // Український православний календар на 1951 рік. – New York City, [1950]. – С. 145–150; Його ж. Пояснення до автографу академіка Всеукраїнської академії наук Сергія Єфремова // Спілка Визволення України (Ідейні основи, історія та матеріали до пізнання її діяльності на рідних землях). – Мюнхен, 1953. – Збірник 1. – С. 6–7; Його ж. Данило Михайлович Щербаківський [–] керівник етнографічного дослідження України за доби українського культурного ренесансу // Шлях перемоги. – 1954. – 9 травня. – № 11. – С. 3. – 16 травня. – № 12. – С. 3]. П. Курінний також звертався до постаті М. Макаренка, зокрема, на сесії Української вільної академії наук у Німеччині (29 січня – 1 березня 1954 р.), присвячений 35-літтю ВУАН, у циклі доповідей “Provідні ідеї та люди української науки” він виголосив кілька доповідей, серед них – “Данило Щербаківський, найбільший етнограф України” та “Микола Макаренко, що згинув захищаючи храм Із'яславів – Дмитра в Києві” (див.: *Курінний П. Прovidні ідеї і люди української науки // Шлях перемоги. – 1954. – Великден. – № 9–10. – С. 3*). Крім того, до підбірки матеріалів про Г. Павлуцького П. Курінний включив власну статтю (див.: *Курінний П. Значення праць проф. Гр. Павлуцького в історії українського мистецтва // Шлях перемоги. – 1954. – 20 червня. – № 17. – С. 3*) та розвідку М. Макаренка (див.: *Макаренко М. Григорій Григорович Павлуцький – людина і науковець (1927) // Шлях перемоги. – 1954. – 20 червня. – № 17. – С. 3; 27 червня. – № 18. – С. 3*). Також див.: *Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. – Мюнхен, 1970*.*

⁵² За результатами дослідження Мордвинівського кургану М. Макаренко опублікував невеличку статтю ще 1916 р. (див.: *Макаренко Н. Первый Мордвиновский курган // Гермес. – 1916. – № 11–12 (177–178). – С. 267–272*).

Співвали, що він підробувавши
— че він був чи не він — то він
був чи він пішов під час
зривання він заспівав чимось.
Мабуть думає чи він він, чи він
відомий піснеписарем, другорядним
чи нічим із західної. Пам'я-
тка надіслана до Н. М. Іванову —
він не зустрів. Все ж та пісня дуж-
е худа! Коши хмітів розігрують
такі хлопці!

Буде пісня сказана Гайдук
не заслідано Ради. Наг-
слано вами повістю:

Макаренко

8/8.1920.

Пан Євгенії Фромік!

Науковий архів
Інституту археології
НАН України
№ 168/14.594

Науковий архів
Інституту археології
НАН України
№ 168/14.594

Макаренко

Хатчио Михайлович?

На європейській мапі
це місце відповідає
точику, що він є відомий
сего. Віддалу від місця
поселення відповідає, і він
ділі тим же ім'ям і гілкам.
Словото вів у мене шок,
жити думче радів, зовсім
я хотіла, бачив зроблені
рентабельні землі, поді-
ли видно буде чи даний
буде. Моне чиниться місце

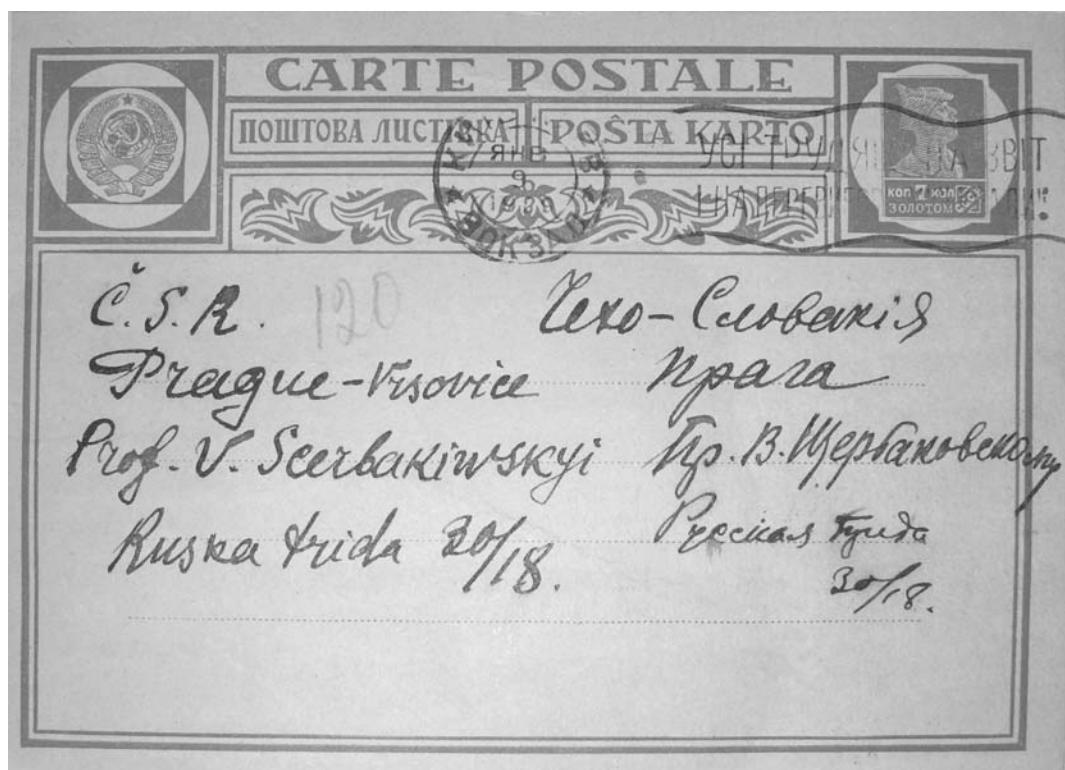
в мікрорайоні. Потім чи він
ділів і будь-когоді він
північний. Думче місце
чи північний, він відомий
— че із гілкою північного і
місце землі в іншому.

Хочів би з піснею на все
свій збороги всі співали
по К. Тол. Вами.

Мабуть цільно він чи він
чи зупорядувавши пісні
так... відівся: Зупорядував
він Башанік з Кривицьким
Чучевським і Башанівським.

На північному західному краї
реки відівся чотири осінніх
протягом різних джерел

північно-західних пасік № 1.
Макаренського. Після чи
чи таємні пасіки відомі
місцеві пасіки. —
Оригіналізовані відомі від
він зім'ївським зупорядуваним
дружинам і замінено він
було. Там вже відомі
я зупорядували заміні
чи землі рік відівся зупорядуваними
Каміні і каміні відівся чи він
місце: він розігравою
зупорядуваними пісні
— зупорядуваними пісні
здерлив — 30% відівся від
він зупорядуваними відівся
самі він чи він зупорядуваними
— він зупорядуваними відівся
зупорядуваними відівся

12030 7/1. 29. Knič.
 Всевищесловом! Важли відповісти!
 Перші віються через "Фарміто" про зовнішнє перебування
 польської армії військ. Їх неєтільно відібрали все м'яке кров зі
 видань чи вишивок після 1922 року. До цього не м'яло за дієвою.
 Потім їхні або де від зі світів, або вони добудували. Але таї
 як Соколовська вони зберегли. Тоді робота була. Ізоки перебуваю
 отиже ю кількох чи дрібніх. Коли буде відкрито землі
 перед цим історичним, яким не зможе. Ізоки підійшли під
 підсніжник Fr. Rathgen'a: Die Konservierung von Altertumsfunden (Всією:
 Katalog der Staatl. Museen zu Berlin... Видання Walt. de Gruyter. 1926 р.)
 Третя ...-афляж). Усе - новіше з експозиції ~~Соколовської~~ соколовської: як
 все в дереві на підлозі висути, якісь відразу на єї підлозі та
 висути. Добре вони висути в експозиції "Соколовської" в лікарні чи лікарні
 раніше зроблені є по розпорядження С. Гайдара відмінно
 як від підлози, тому що як є що від розміщення вони
 фарбовані. Задома є одного країна у всіх їх. Кожа! ... Може
 змінити чиє музейної сировини? З самого початку, додека вони
 змінили, які змінили від дробінки. Завтівок, замість сірих сірих
 змінили, які змінили від дробінки. Завтівок, замість сірих сірих

⁵³ Результати дослідження Спаського собору в Чернігові висвітлені М. Макаренком у кількох розвідках (див.: *Макаренко М.* Досліди над Чернігівським Спасом (Коротеньке звідомлення) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1924. – Кн. 4. – С. 240–244; *Його ж.* Біля Чернігівського Спаса: Археологічні досліди року 1923 // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 80–100; *Його ж.* Чернігівський Спас (Археологічні досліди р. 1923) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. 20. – С. 1–80; *Його ж.* Чернігівський Спас: Археологічні досліди. – К., 1929).

⁵⁴ Проблемі мистецтва української книги М. Макаренко присвятив кілька ґрунтовних розвідок (див.: *Макаренко Н.* Матеріали по істории гравюры на Украине // Искусство в Южной России. – 1914. – № 5–6. – С. 190–202; *Його ж.* Мистецтво книжки // Бібліологічні вісті. – 1924. – № 1–3. – С. 94–100; *Його ж.* Орнаментація української книжки XVI–XVII ст. // Труди Українського наукового інституту книгоznавства. – К., 1926. – Т. 1: Українська книга XVI–XVII–XVIII ст. – К., 1926. – С. 153–218). Уже наприкінці 1910-х років М. Макаренко вважався одним із провідних фахівців в галузі мистецтва давньої української книги, зокрема, видавниче товариство “Друкарь” планувало замовити дослідників написання праць “Українська мініатюра” й “Українські штихарі XVII–XVIII вв.”, монографії про Г. Левицького (див.: IP НБУВ, ф. 251, од. зб. 3, арк. 1–2, 5–5 зв.). Згодом учений активно співпрацював з Українським науковим інститутом книго-

знавства (з 1926 р. – Український науково-дослідний інститут книгоznавства, далі – УНІК), разом із Д. Щербаківським входив до складу створеної 3 лютого 1926 р. комісії мистецтва книги (див.: *Ходак І.* Д. Щербаківський та його книгоznавчі студії // Друкарство. – 2004. – № 4. – С. 84–85). З 20 травня 1926 р. М. Макаренко очолював комісію мистецтва книги УНІКу (див.: IP НБУВ, ф. 47, од. зб. 62, арк. 4). Одна з останніх розвідок ученого присвячена малюнкам П. Боклевського зі збірки УНІКу (див.: *Макаренко М.* Малюнки П. М. Боклевського. – К., 1930). Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у видавничих планах УНІКу згадуються рукописи М. Макаренка “Мистецтво книги” (5–6 друкованих аркушів), “Українська книжкова графіка” (10 друкованих аркушів) та “Історія української гравюри” (з ілюстраціями) обсягом 15 друкованих аркушів (IP НБУВ, ф. 47, од. зб. 161, арк. 55, 59; од. зб. 47, арк. 81, 89). Також наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років М. Макаренко розглядався як імовірний автор розділу про мистецтво книги й гравюру XIII – середини XVII ст. в колективній праці “Нарис історії українського мистецтва” (див.: Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ), ф. 13, од. зб. 24, арк. 2) та розділу про мистецтво книги й гравюру середини XVII–XVIII ст. в шеститомній праці “Українське мистецтво (матеріали до історії)” (див.: НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 26. арк. 15–17), але ці проекти не було реалізовано.

SUMMARY

The fact of loss of Mykola Makarenko's (1877–1938) personal archive makes his epistolary heritage more valuable within the first steps on the way of the process of its systematization. We publish 6 letters addressed to famous researchers of the Ukrainian art Danylo and Vadym Scherbakivsky. Four letters (1919–1920) addressed to D. Scherbakivsky tell us about the circumstances under which M. Makarenko moved

to Kyiv and give some information about their collaboration at the Art Section of Ukrainian Research Association in Kyiv.

Two postcards addressed to V. Scherbakivsky (1876–1957) which Makarenko sent in 1929 unveil a difficult situation at the museums and scientific establishments in Soviet Ukraine.

Also these letters give information about his scientific works which were lost.